

Middelaldergården Kriken i Stavanger

Arne Kvitrud, Søndre Nordheims gate 9, 4021 Stavanger.

Publisert i Stavanger Museums Årbok 2017.

Retur

Innledning

Det har lenge vært kjent at middelaldergården Kriken var et sted mellom Torget og Rosenkildehuset.¹ Jeg har gått nærmere inn på hvor Kriken lå, hvor stor Kriken var, hvilken funksjon gården hadde, likeledes alderen og opphavet.

Grunnen til at Kriken-navnet ikke er bevart, kan være at Kriken ble navnet på en større enhet (Kriken prebende) etter reformasjonen. Kriken var da ikke lengre et entydig stedsnavn. Da prebenden forsvant, var det det ikke fornuftig å ta opp igjen det gamle navnet. Navneendringer har det også vært i nyere tid i Stavangerområdet, for eksempel på Hetland prestegård.² Gårdsnavnet Hetland ble navnet på herredet, og når herredet forsvant var det ikke naturlig å gå tilbake til Hetland-navnet. I dag brukes ofte navnet til husmannsplassen Storhaug på Hetland, om det som var Hetland prestegård.

Figur 1: Krikens plass lå i Nedre Strandgate 3, der jernbanetunellen og Stavanger Sjømandsforening er på bildet. I forgrunnen er Torget og torgbodene. I bakgrunnen til venstre er Haabeths hus.³

Navnet Kriken og Kriken prebende

Ordet Kriken betyr bukt eller krok, og kom enten fra ordet *krikr* eller *kriki*.⁴ Fra gammelt brukte en preposisjonen i – i Kriken. På 1400-tallet ble navnet konsekvent skrevet med «k». Fra 1500-tallet brukte en også «g» – som Krigen. En bruker fortsatt ordet krik i for eksempel «å lete i kriker og kroker».

¹ Bærheim 1957, side 28 og 1959, side 38, Steinnes 1962, side 8 og 28 - note 10, Helle, 1975, side 132, 145 og 152 og Kvitrud, 2006, side 102ff. I 1705 omtales en tomt nær Sundtasmauget som at den var «*fra Krigen af Valbierget*» (5.3.1705, i Digitalarkivet, SAS, Stavanger byfogd, Rådsturettprotokoll, 1702-1711, side 54b, linje 11). Et sammendrag finnes hos Gundersen, 1953, side 120, men er ført på feil dato. Her ble trolig ordet kriken brukt i betydningen hjørnet eller kroken av Valberget, uten at gården Kriken lå her. Substantivet «*Krigen*» ble skrevet med stor forbokstav, som var vanlig på denne tiden. Det er en stor blekkflekk i panteboka, men teksten kan leses.

² Om Hetland prestegård, se for eksempel Wikipedia: Hetland prestegård.

³ Bildet er tatt fra Gundersen og Moloug, side 63. De opplyser ikke hvem som er fotografen eller når bildet ble tatt. Nedre Strandgate 3 kan ha vært «Hovedbygget» i romanen «*Garman & Worse*» (Bærheim, 1959).

⁴ Helle, 1975, side 145. Den samme tolkningen av ordet *krik* finner en i Bokmålsordboka og Nynorskordboka. Johan Fritzner i Ordbog over det gamle norske Sprog, bind 3, utgave fra 1954 oppslagsord *krikr*, oversatte Kriken som «laarkrig» eller lyske.

Prebender omtales i Stavanger alt fra 1200-tallet.⁵ De var stiftelser som fikk leieinntekter fra eiendommer både i og utenfor byen. Inntektene gikk til avlønning av prestestillinger i domkirken. På 1400-tallet eide Eirik Gunnarson og sønnene Gunnar og Olav Eiriksson gårdene Vorster og Veland i Strand, Skeie på Hundvåg og deler av Kriken i Stavanger. De ble alle med i Kriken prebende. Vi kjenner ikke detaljene, men må kunne gå ut fra at de var opphavsmenn for mange av eiendommene i prebenden.⁶ Eiendommene ble gitt til korbrødrene, og ikke til prebenden. Kriken prebende ble trolig opprettet en gang mellom midten av 1400-tallet og reformasjonen i 1537. Fra 1537 disponerte kongen prebendene.

I 1575 fikk presten Peder Klaussen Friis inntektene fra Kriken prebende, etter Rasmus Tordsson.⁷ Han hadde inntektene til han døde i 1614. Fram til 1617 fikk en student inntektene, så overtok lensherren i Stavanger.⁸ I 1622 overlot kongen inntektene fra prebenden til lektoren i Stavanger,⁹ og i 1680 til kapellanen og skolemesteren i Kristiansand.¹⁰ På mer usikker grunn er en om en skal finne ut hvem som hadde inntektene før 1575. I 1569 overtok sokneprest Rasmus Tordsson inntektene etter presten Eivind Koll.¹¹ Inntektene kan ha omfattet Kriken prebende. Eivind Koll kan være den samme som Eivind Pedersson, som var katolsk prest før reformasjonen. Han kan ha fortsatt som prest også etter reformasjonen, og hatt inntekter fra Kriken prebende.

Prestegården

Kongen ga Peder Klausson (Friis) boplikt på Kriken. Plikten skulle nok ikke forstås bokstavelig siden Peder var prest i Undal. Men han måtte nok ha noen boende der og vedlikeholde husene. Det hadde neppe vært noen mening i å gi ham boplikt dersom det ikke var en prestegård. Kriken hadde to hus som var i så dårlig forfatning, at domkapitlet vedtok å rive dem i 1578. Det var med kongens samtykke. De besluttet også å leie ut grunnen til inntekt for Peder. For å komme til husene måtte en fra Domkirken «gå heden».¹² En hede er et tørt, åpent menneskeskapt landskap. Ordvalget tilsier at det neppe var tett bebyggelse omkring Torget.

En forventer å finne en kirke og en kirkegård i nærheten av en prestegård. Det trenger likevel ikke være slik. På 1200-tallet bodde for eksempel, en av korprestene nedenfor Valberget, uten at det der kan ha vært noen kirke. Den eneste middelalderkirken i Stavanger vi ikke kan plassere med sikkerhet er Martinskirken. Martinskirken er kjent i kilder fra omkring 1286 til 1330.¹³ Det er likevel mer trolig at kirken var nær Prostebakken.

⁵ Første gang i Stavanger i 1296, jamfør DN IV nr 16.

⁶ Helle, 1975 side 152 og Kvitrud, 2004, side 19.

⁷ 22.7.1575 (NRR II, side 161-162) ga kongen Kriken prebende til Peder Klausson.

⁸ Hodne, 1986, side 75.

⁹ 1.8.1622 jamfør NRA, Rentekammeret, Realistisk ordnet avdeling, benificeret gods, pakke 2 og sammendraget i NRR V, side 149, jamfør også side 262.

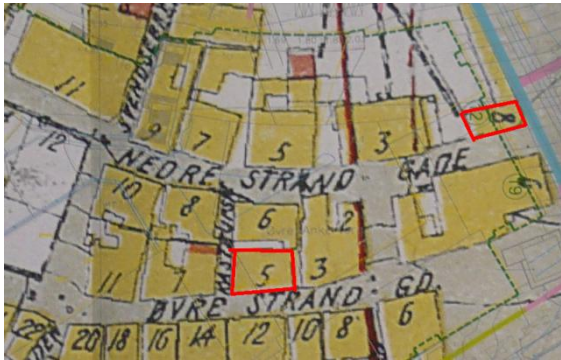
¹⁰ 20.11.1686, jamfør Aas, 1925, side 113.

¹¹ 13.7.1569 jamfør NRR 1, side 628, se også NRR 1, side 171. Han mistet 22.8.1570 kommunsgodset (NRR 1, side 664-665), men har nok fått det igjen. 22.7.1575 var Rasmus død (NRR II, side 161-162).

¹² 20.6.1578 jamfør Brandrud, 1901, side 467 «... ere vi bleffne tilsinds at gaa heden oc besee samme tho huse paa for^{ne} grund.» Møtet ble avholdt i kapitelshuset. Kapitelshuset kan ha vært sakristiet i domkirken (Stige, Morten: Stavangerkorets utvidelse og innflydelse, Hovedfagsoppgave i Kunsthistorie, Universitetet i Oslo, 1997, side 65).

¹³ DN I nr 70, jamfør dateringen i RN 2 nr. 457 fra omkring 1286, og i flere andre dokumenter fram til 1330 (DN VI nr. 134, jamfør RN 4 nr. 732). Se også min gjennomgang av kildematerialet i Kvitrud, 2009, side 9ff.

Siden det var mye berggrunn, var der neppe en kirkegård. Det er heller ikke kjente skjelettfunn. Det er likevel noen funn i området som kan vise til en kirke. Ved tomtene til torgbodene ble det før 1942 gravd i grunnen og dels i grunnmuren under Dampbakeriets utvalg. Det var på hjørnet av Nedre Strandgate og Torget. Her ble det funnet en del profilerte klebersteiner.¹⁴ Klebersteinene lå i grunnmuren. Det tyder ikke det på at de har vært der opprinnelig. I 1957 ble det funnet overdelen av et vakkert buet romansk vindu i kleberstein under Ankerbygget.¹⁵

Figur 2: Dampbakeriet er avmerket ved 8-tallet til høyre (Torget 8), ved inngangen til Torget fra Nedre Strandgate. Øvre Strandgate 5 er også angitt med rød farge. Det eneste huset på kartet som ikke er revet, er Rosenkildehuset i Nedre Strandgate 11 til venstre på kartet. Jernbanetunellen gikk gjennom Nedre Strandgate 3, der togskinnene er markert.¹⁶

I Øvre Strandgate 5 ble det i 1931 funnet en langsgående mur 30-50 cm under brolegningen i gata. Muren var like lang som eiendommen (ca. 5m),¹⁷ og 1,5m høy. Muren strakte seg inn under brolegningen i gata, og ble derfor ikke gravd ut. Det ble funnet noe brent brunt glass i muren. Alderen kan en anslå til 1400-tallet siden muren var ca. 1,8-2m under gata.¹⁸ Øvre Strandgate 5 var eid av Kriken prebende. Vi har lite å gå på når det gjelder funksjonen til muren, men den kan ha hørt til Øvre Kriken. Det skal også ha vært rester av klebersteinsbuer, men Anders Bærheim fant det ikke igjen.

¹⁴ SAS, PA 1 Bærheim, IX, bok V, B, side 8. Teksten er datert 24.1.1942. Anders Bærheim overlot klebersteinene til stadsarkitekt Erling Nilsen. Hos Byarkitekten visste de ikke hvor de var i 2006.

¹⁵ SA: *Klebersteins-funn fra Olavsklosteret*, 30.9.1957 og Bærheim, 1959, side 45-46. Ankerbygget omfatter blant annet Dampbakeriets tomt.

¹⁶ Utsnitt av kart fra 1911 i AmS, Topologisk arkiv for Stavanger, pakke 12b. Foto: Arne Kvitrud, 2016.

¹⁷ SAS, PA 1 Bærheim, boks IX, B, bok V, side 1-3. Teksten er datert 24.1.1942. 1. Mai (senere RA): *Murrester fra St. Olavs kloster funnet i Øvre Strandgaten? En merkelig steinmur under gatelegemet kan tyde på det*. 14.8.1931. Stavangeren: *Et murfunn som kanskje er av interesse*, 15.8.1931. Stavangeren: *Pass på rester av Olavsklosteret under arbeid med havnetunellen. Var det kleberstein rørleggerene var bort i ved gravingen for 10 år siden?* 24.1.1942. Muren er også omtalt i et brev uten tittel fra Fortidsforeningen til Stavanger formannskap (SBA, PA 263 Fortidsminneforeningen, D. Saks- og korrespondansearkiv, Korrespondanse 1924-1936, boks 4, Stavanger, 6.11.1931). Det ble også funnet en solid mur som gikk parallelt med Øvre Strandgate på 1950-tallet (Skadberg, 2006, side 39 - uten kildeangivelse).

¹⁸ I AmS, 613 Stavanger, Stavanger middelalderby, mappe 12B (sak 159/1998) er det en udatert og usignert skisse der daterte prøver i et snitt på Torget er tegnet som funksjon av dybden. De det er aktuelle å sammenlikne med er prøvene TUA-2776 og TUA-2777 fra ca. 2,5m under bakken, som er datert til 1245-1300 og 1290-1400, prøvene TUA-2774 og TUA-2775 fra ca. 1m dybde, som er datert til yngre enn 1685 og yngre enn 1670, og prøvene TUA-2772 og TUA-2773 fra ca. 1,3m dybde som er datert til 1470-1650 og ca. 1640. Det er stor usikkerhet, men plotting i et Excell-ark, med tilhørende interpolering tilsier at 1400-tallet kan være et grovt anslag for funn på Torget som er 1,8-2m under bakken. En ekstra usikkerhet er om oppbyggingen foregikk like fort på Torget og i Øvre Strandgate.

Figur 3: Dampbakeriet på hjørnet ved inngangen til Nedre Strandgate fra Torget.¹⁹ Fotografen er ukjent.

Neste og midtre Kriken

I 1444 stadfestet abbeden i Utstein kloster salget av tuftene ”*neste Krikeren*” til lagmannen Eirik Gunnarson.²⁰ Det ble ikke gitt noen detaljer om eiendommen, men den ble solgt til odel og eie. Den siste kjente lagmannen før Eirik Gunnarson, var lagmann i 1402. I 1423 hadde en ny overtatt. Eirik Gunnarson kan ha vært lagmann i hele perioden fra 1402 til 1423, men vi kjenner ham bare omtalt som lagmann i perioden 1408 til 1419.²¹ I 1445 var nok Eirik Gunnarsson død, da sønnene abbed Olav Eiriksson i Halsnøy kloster og korbrosor (senere biskop i Stavanger) Gunnar Eiriksson – solgte tuften som heter ”Midh-krikin” – Midt-Kriken til skomaker Henning Albrektsson. De hadde fått den av Gunhild prestesøster. Dette dokumentet sier ikke noe om odelsretten.²² Gunhild kan være den Gunhild Torgjulsdatter som var i Øvre Kriken i 1431, og testamenterte en gård på Klepp til domkapitlet.²³ I 1440²⁴ og 1482²⁵ ble det også skrevet dokumenter i ”*Krikenom*”. I 1440 var Gunnar Eiriksson kjøper av en eiendom, så det kan være at han bodde på Kriken mens han var korbrosor.

¹⁹ Utsnitt av bilde fra Axelsen med flere, 1974, side 14.

²⁰ DN IV nr. 892 fra 30.4.1444: »... *twfter bæær sem neste Krikeren heither...*» og lengre nede «*..oc alz odals vtan alt after kall...*»

²¹ Helle, 1975, side 152 og Kvitrud, 2004, side 141 gir kildereferansene.

²² DN I nr. 792 fra 31.3.1445.

²³ DN IV nr. 846 fra 12.1.1431: «*...wi warom j øfra Krikenom j Stawangre...*».

²⁴ DN IV nr. 880 fra 28.10.1440: – «*...mit varom j Krikenom j Stawangre...*».

²⁵ DN II nr. 920 fra 20.6.1482, «*kun gørande at kom for meg oc alla logrettona j Krikenom j Stauangre*».

Figur 4: Seglmerket til stavangermannen Olav Eiriksson i 1450. Han var sønn av Eirik Gunnarson, riksråd og abbed i Halsnøy kloster.²⁶ Foto: Arne Kvitrud i 2007.

Midtkriken var i 1445 14 alen lang og 13 alen bred.²⁷ Dersom en mente norske alen, var Midtkriken 8,8m lang og 8,2m bred, eller 72 kvadratmeter. Det er liten tomt. Lengdemålene var likevel ikke standardiserte, og flere alen-mål var i bruk samtidig. I middelalderen brukte en også *alen-stikke* (cirka 55 cm) eller *tommel-alen* (cirka 47 cm).²⁸ Dersom en har ment en av disse, var tomte enda mindre. Ingen av eiendommene i denne delen av Nedre Strandgate eller i omegnen, er uansett så små. Trolig har Midtkriken blitt slått sammen med en annen eiendom.²⁹

Islendingen Arni Magnusson fikk på slutten av 1600-tallet låne 332 dokumenter i Stavangers geistlige arkiv som var eldre enn 1580. Trolig havnet dokumentene om Kriken fra 1431, 1444 og 1445 da i København.³⁰ Selv om noen av dokumentene om Kriken var mellom privatpersoner, endte de i det geistlige arkivet etter hvert som prestene overtok eiendomsretten.

Krikens plass og Kriken

I 1698 solgte Peder Jenssen og kona Anne Karstensdatter sin andel i en grunn i Kriken på Strandgaten. Eiendommen kan stedfestes til Nedre Strandgate 3.³¹ Eiendommen er nå en del av Vektergården. Den samme eiendommen er også kjent fra 1581. Da overlot Peder Klausson (Friis) på vegne av Kriken prebende, Krikens plass til Mogens Jonsen og Apelone Bårdsdatter

²⁶ Tegning av Terkel Klevenfeldt (1710–1777), DRA, 860 Håndskriftsamlingen, I. Individuelle samlinger af blandet indhold, Klevenfeldt, Terkel, samlinger, pakke 50.

²⁷ DN I nr. 792 fra 31.3.1445 – «*twft waara sem Midh-krikin heither xiiij alna langhæ oc xiiij alna breidhæ.*» En norsk alen var 62,75 cm.

²⁸ Alen. (2015, 26. juli). I Store norske leksikon. Hentet 30. november 2016 fra <https://snl.no/alen>.

²⁹ Egil Nysæter (Jordegods og andre verdsleige gods i klostertida, i boka Bård Gram Økland med flere: Halsnøy kloster, 2013, side 157) brukte 47 cm som en alen i 1445.

³⁰ Plasseringen av dokumentene på 1800-tallet framgår av kildeopplysningene i DN. Se også Herman Schück: Rikets brev och register, Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet, 1976, side 126f, Erik S. Gundersen: Pergament-brevene som ikke kom tilbake, SA, 4.7.1962 og Reidar Omang: «Pergament-brevene som ikke kom tilbake», SA, 7.8.1962.

³¹ 29.8.1698 – NRA, Localia, pakke 43a: «... *den grund som ligger i Kriken paa Strandegaden*...». Dokumentet er også gjengitt i SAS, Stavanger byfogdebete, Pantebok for Stavanger nr. 2A 1695-1713, folio 39b-40, jamfør også sammendraget hos Gundersen, 1953, side 221f.

mot en årlig grunnleie. Den var ved sjøen nedenfor gaten mellom Østen Jonsen og Albregt Pedersen. Den var i lengde 38 norske alen (22,6m) og bredde 20 alen (12,6m), og nede ved sjøen 27 alen (16,9m).³² Mogens Jonsens tomt var uvanlig, den var bredere ved sjøen enn ved gata. Det var ingen eiendommer i de eldste eiendomskartene fra Stavanger på 1860-tallet som har disse målene.

Figur 5: Tegning av den bevarte delen av domkapitelets segl under dokumentet fra 17.6.1581 om Krikens plass.

³³ Foto av Arne Kvitrud i 2010. Tegning av den bevarte delen av domkapitelets segl under dokumentet fra 17.6.1581 om Krikens plass. Tegningen er i NRA, Norsk Historisk kjeldeskriftinstitutt, Seglteikningar, i boksen «Kyrkjelege segl B». Dokumentet er publisert i Marcus-databasen: 17.6.1581 – UiB: 1581, St. Botolfs Dag (17. juni) Stavanger kunngjøring; (byggetillatelse), – «... liggendis paa Samme Krikens platz neden for gaden imellem...». Foto av Arne Kvitrud i 2010. Det framgår ikke hvem som har laget tegningen. Seglmerket er kjent i flere avtrykk og avtegninger, der det eldste med samme motiv er fra 1319. En annen versjon av avtrykket fra seglstampen er gjengitt i SMÅ, 2015, side 202.

Albregt var et uvanlig navn i Stavanger, og han var trolig den samme som Albregt Lau eller Albregt skot. I 1631 og 1632 solgte Rasmus Lauritssen, Klaus Lauritssen, Jørgen Adamsen og Fredrik Albertson, til Jokkum Jokkumsen Kirsebom sine andeler i eiendommen mellom

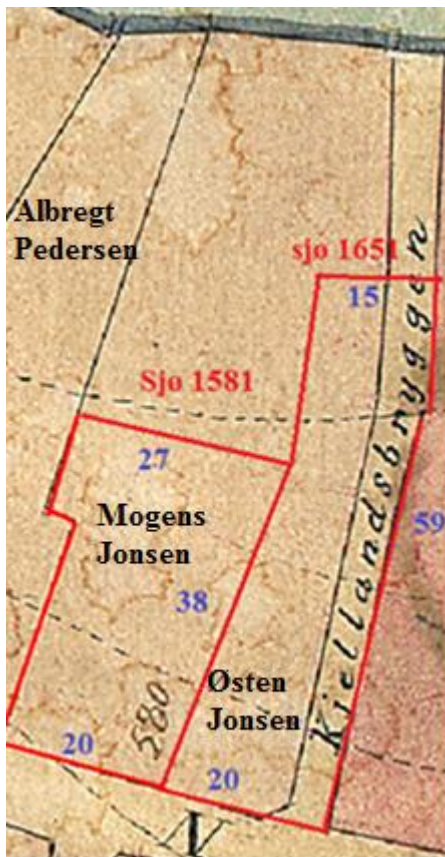
³² 17.6.1581 – UiB: 1581, St. Botolfs Dag (17. juni) Stavanger kunngjøring; (byggetillatelse), foto av dokumentet er på Marcus-databasen på internett – «... liggendis paa Samme Krikens platz neden for gaden imellem...». Mogens Jonsen og Albregt Pedersen er ikke kjent i andre kilder som kan knyttes mot ett bestemt sted. Østen Jonsen er kjent i flere andre dokumenter og hadde blant annet eiendommer på Grimsageren.

³³ NRA, Norsk Historisk kjeldeskriftinstitutt, Seglteikningar, i boksen «Kyrkjelege segl B». Det framgår ikke hvem som har laget tegningen. Seglmerket er kjent i flere avtrykk og avtegninger, der det eldste med samme motiv er fra 1319. En annen versjon av avtrykket fra seglstampen er gjengitt i SMÅ, 2015, side 202.

skipper Jesper Kristenson og avdøde Jon Østensens som Albregt Lau og hans hustru tidligere bodde i.³⁴

Der Østen Jonsen, Mogens Jonsen og Albregt Pedersen bodde i 1581, eide tidlig på 1600-tallet Jon Østensen, Else Mogensdatter og Fredrik Albregtsen (med flere) de samme tomtene. Navnene er en indikasjon på at de kan være barna. Ved å bruke opplysninger om hvem som kjøpte, solgte og arvet husene, hvem som var naboer og hvem som eide tomtene. Østen Jonsen kan plasseres i Nedre Strandgate 3 (østlig del), Mogens Jonsen i Nedre Strandgate 3 (vestlig del) og Albregt Pedersen i Nedre Strandgate 5. De to delene av Nedre Strandgate 3 ble slått sammen til en eiendom i 1759.

Som en ekstra sjekk tegnet jeg inn de to delene av Nedre Strandgate inn i kartet fra 1860-talet. Figur 6 viser at tomtene med målene slik de er oppgitt i 1581 og 1651³⁵, passer perfekt inn i Nedre Strandgate 3. Jeg har da tatt med det som på 1860-tallet var smauet til Kiellandsbryggen.

Figur 6: De to delene av Nedre Strandgate 3 (matrikelnummer 580) i 1581 og 1651 avmerket med røde streker. Nederst er Nedre Strandgate, som endte opp på Torget (mot høyre). Vågen er øverst (blått). Målene fra 1581 og 1635 (i blått) er i norske alen. Lengdene er rundet av til nærmeste hele alen. Kartgrunlaget er fra 1860-tallet.³⁶

³⁴ De to dokumentene finnes i original i SAS, PA 11 Kielland, pakke 9, legg skjøter og NRA, Localica, pakke 34a. Grunnleien av Albert Skotts grunn var 5 riksart.

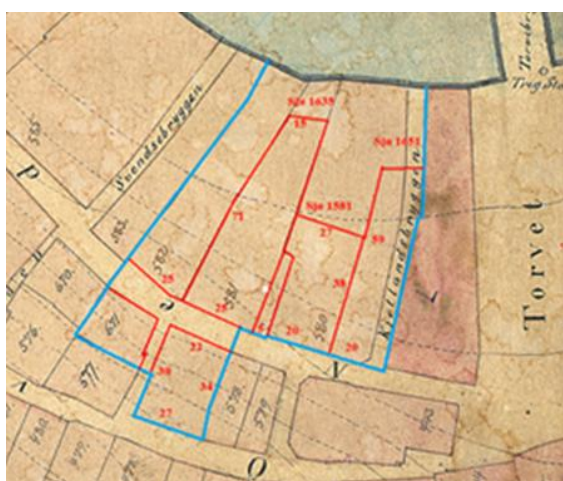
³⁵ 4.2.1651, jamfør UiB: «1651, 4. februar Stavanger grunnbrev», Marcus-databasen på internett. I lengde 59 norske alen, bredden til Algaten 20 norske alen og bredden i flomålet 14 ½ alen.

³⁶ Torstrup K. F. Detaljkart over Stavanger: 22 plater oppmålt i årene 1863 - 1867. Byarkivet i Stavanger.

Det er ikke noe som tilsier at eiendommene på oppsiden av Nedre Strandgate 3 hørte til Kriken prebende.³⁷

Nedre Strandgate 5 og 6

I 1631 kjøpt Jokkum Jokkumsen Kirsebom og kona Maren Willumsdatter, huset til Albregt Lau i Nedre Strandgate 5.³⁸ I 1635³⁹ ga kapitelet grunnbrev på to tomter under Kriken prebende; til Jokkum Jokkumsen Kirsebom. Den ene var på oppsiden av Nedre Strandgate og den andre på sjøsiden. Den ble «i gamle dager» kalt Albregt Skottes grunn. Tegner en inn målene fra 1635 passer det inn med eiendommene, slik de var på 1860-tallet. Det er likevel en liten flik (fem alen) mellom Nedre Strandgate 3 og Nedre Strandgata 5. Forklaringen finner en i et dokument fra 1691 da det ble opplyst at det var et smau mellom eiendommene, hvor vannet hadde avløp i en rennestein.⁴⁰ Smauet ble senere en del av Nedre Strandgate 5.

Figur 7: Eiendommene som hørte til Kriken prebende tegnet med røde streker. Omrisset av alle eiendommene er vist med blå streker. De røde tallene er lengder og bredder på eiendommene i alen fra 1600-tallet. Vågen er øverst (blå) og Torget («Torvet») er til høyre. Målene er i norske alen. Lengdene er rundet av til nærmeste hele alen. Tallene i svart er matrikelnummerne som var gyldige på 1860-tallet. Kartgrunlaget er fra 1860-tallet.⁴¹

Nedre Strandgate 7 og 8

Nedre Strandgate 7 og 8 hørte også til Kriken prebende. I 1634 solgte skipper Jesper Kristensen til Jokkum Jokkumsen Kirsebom tomten han selv hadde før brannen i 1633.⁴² Det var grunnleie på begge til Kriken prebende. Underforstått var det både en eiendom på

³⁷ Hverken matrikelnummer 579 - Nedre Strandgate 2 eller matrikelnummer 578 - Øvre Strandgate 3, var en del av Kriken prebende. Nedre Strandgate 2 var i 1807 sammen med Øvre Strandgate 3 som én eiendom.

³⁸ 22.8.1631 - SAS, PA 11 Kielland, pakke 9, legg skjøter - i original. Sammendrag i SBA, PA 110 Erichsen, bok 17, side 126, jamfør også Erichsen, 1903, side 120 – noten med referanse til skjøter i Alexander Kiellands eie.

³⁹ 9.4.1635 - Digitalarkivet, NRA diplomsamling, side 63466/40. Den øvre parten strakk seg i bredden ved den midterste Algate 27 norske alen. I lengde nedetter til den nederste Algate, på den ene side, 34 norske alen. I lengde nedetter til den nederste Algate, på den andre siden 38,75 norske alen. I bredden nede til den nederste Algate 22,25 norske alen. Den andre parten av Albregt Skottes grunn mot sjøen, var i bredden ved den nederste Algaten 25 norske alen og i bredde ved sjøen 14,75 norske alen. I lengde på hver side 70,5 norske alen. Grunnleien var 5 riksørt eller 7,5 slette mark danske.

⁴⁰ 2.4.1691 – SBA, PA 267 Axel Kielland, pakke 2, nummer 3.

⁴¹ Torstrup K. F. Detaljkart over Stavanger: 22 plater oppmålt i årene 1863 - 1867. Byarkivet i Stavanger.

⁴² 17.5.1634 - SAS, PA 11 Kielland, pakke 8-9 - i original, og i sammendrag i SBA, PA 110 Erichsen, bok 17, side 127. Det var grunnleie til Kriken prebende. Han overleverte Klaus Lauritzsen Skabos grunnbrev fra 30.12.1630.

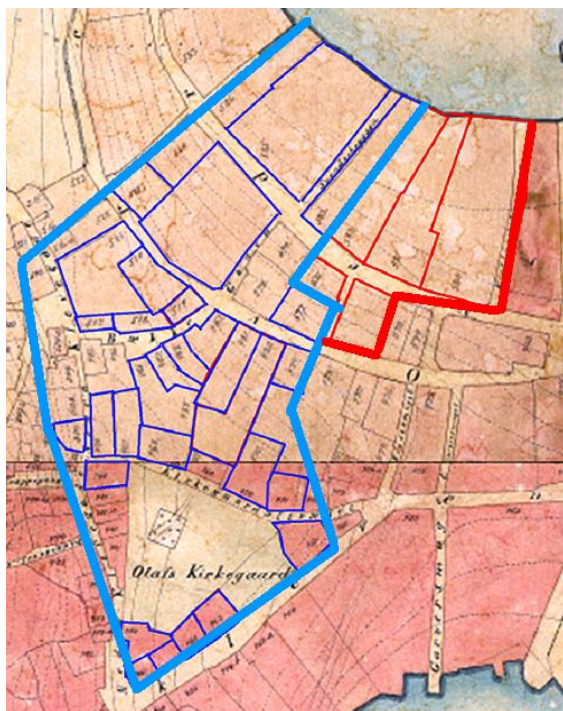
oppsiden av Nedre Strandgate og en på sjøsiden. Vi ser også at svigersønnen Johan Lange som overtok eiendommene hadde to tomter, en på hver side av Nedre Strandgate.⁴³

Kriken prebende hadde også andre eiendommer. Flere var på Grimsageren, som strakte seg omtrent fra nordsiden av Rosenkildehuset til Gamle Tollbod. Det var flere tomter og andeler i tomter. Jeg har funnet at disse eiendommene noen gang ble omtalt som Kriken, eller i avledede ord som Krikens plass.

Opphavet

Mellom Utstein klostres eiendommer på 1600- og 1700-tallet, var Sankt Oles grunner. Etter reformasjonen var Utstein klostres gods eid av kongen. I 1665 solgte kongen godset – herunder sankt Oles klostres grunner. Eiendommene fulgte med klostergodset til 1799.⁴⁴ Sankt Oles grunner skilte da lag med resten av klostergodset og ble en samling av eiendommer eid av rikfolk i Stavanger. Ved å legge et puslespill basert en rekke ulike kilder, har jeg i Figur 8 lagt inn store deler av sankt Olavs grunner.⁴⁵

Kriken grenset mot Sankt Oles grunner. Siden Utstein kloster solgte en del av Kriken før 1444, var Kriken trolig opprinnelig en del av Sankt Oles grunner. De har igjen sitt opphav i Olavklosteret, som ble flyttet til Utstein på 1200-tallet. Ut fra kartet, kan en også argumentere for at Kriken var skilt ut av eiendommen som lå sør og øst. Dette området var på 1700-tallet eid av kongen. At Utstein kloster var eier av en del av Kriken, gjør at argumentet om at hele Kriken stammer fra Sankt Oles grunner står sterkest.

⁴³ 25.7.1664 - SAS, PA 11 Kielland, pakke 8-9 - i original og sammendrag i SBA, PA 110 Erichsen, bok 17, side 130f.

⁴⁴ SAS, Pantebok 7A for Stavanger, side 220b, jamfør også for eksempel SAS, PA 1 Bærheim, bok IX (protokollen), side 196 og SBA, PA 267, Axel Kielland, pakke 2, nummer 3, side 99.

⁴⁵ Det ble også betalt grunnleie av Fattigkirkegården («Olafs kirkegaard» på mitt kart), men uten at jeg har avmerket det spesielt på kartet. Se for eksempel Erichsen, 1903, side 112 - note 2. Fattigkirkegården eller Olavskirkegården, ble tatt bruk i 1698. Byen kjøpte opp flere tomter som ble til kirkegården. En vet ikke i dag hvor hver av dem lå, hvor store de var og om alle hørte til Sankt Oles grunner. Jeg har derfor valgt å ikke merke av kirkegården på kartet.

Figur 8: Omtrentlig utstrekning av Sankt Oles grunder og hver av eiendommene er tegnet med blå streker. Hver enkelt eiendom i og omrisset om Kriken er tegnet med røde streker. Vågen er øverst til høyre og Breiavatnet er nederst til høyre.⁴⁶

Parselleringen langs Vågen

Arkeologiske undersøkelser i andre norske byer viser at breddene på tomtene økte over tid. Det forklares ut fra økende behov for lager og boområder.⁴⁷

Nedre Strandgate 3 og «3A» var begge 20 alen (12,5m), mens Nedre Strandgate 5 og 7 var begge 30 alen (18,75m) ved gata. På 1860-tallet var breddene på Skagen 24 (10m), Skagen 26 og 30 (7,6m) og Skagen 32 (9,7m) og Skagen 28 hele 12,9m. Breddene i Kriken var i snitt en god del større enn under Valberget, der en trolig fikk eiendommene delt opp omkring år 1300. Det tilsier at Kriken er yngre.

I sum var Kriken akkurat ett hundre norske alen langs Nedre Strandgate. Lengdene tilsier at Kriken ble opprettet, og delt opp etter at enheten norske alen kom i bruk. At de to tomtene nærmest byen er smalest, indikerer at de er eldst. Alen var opprinnelig lengden fra albuen til fingerspissene. Imidlertid ble en alen lengre over tid, trolig for å få enkle omregningsfaktorer til tommer og favner. Det første forsøket på standardisering kom i 1541, da ble *sjællandsk alen* (cirka 63 cm) påbudt som lengdeenhet ved handel i Danmark og Norge. Likevel ser vi at både sjællandske og norske alen i bruk i Stavanger fram til 1700-tallet. Vi vet ikke når norske alen kom i bruk, men den eldste kilden jeg har funnet er fra 1502.⁴⁸ Siden Kriken var hundre alen, må en kunne gå ut fra at alen var i bruk da Kriken ble skilt ut. Det er derfor vanskelig å argumentere for at Kriken er stort eldre enn de eldste skriftlige kildene vi har.

Utfyllinger i Vågen

Fram til 1000-tallet rodde en trolig robåtene opp på strendene langs Vågen, og vasset i land. Navnet Stra'en viser til at det også var strand på vestsiden av Vågen, som det var ved Torget og på østsiden.⁴⁹ På 1100-tallet fylte en ut innerst i Vågen ved hjelp av senkkasser, som en fylte med stein og jord.⁵⁰ Utfyllingene i Vågen ga muligheter til å ta inn større båter.

Kaikanten i Kriken kan ha blitt flyttet utover i flere omganger, og ikke nødvendigvis samtidig på alle eiendommene. Vi vet hvor kaikanten eller strandkanten var i de to delene av Nedre Strandgate 3 i 1581 og 1651, og i Nedre Strandgate 5 i 1635. Kartene fra 1860-tallet viste omtrent den samme kaifronten for alle tomtene. Det var da skjedd en betydelig utvidelse fram til 1860-tallet. I 1942 ble det funnet noen store stokker i bakken ved inngangen til

⁴⁶ Torstrup K. F. Detaljkart over Stavanger: 22 plater oppmålt i årene 1863 - 1867. Byarkivet i Stavanger. Jeg har satt sammen to av kartene, og laget et utsnitt av det.

⁴⁷ Arkeologiske undersøkelser i Trondheim og Tønsberg viser at en begynte å dele opp parseller mot sjøen allerede på 900-tallet, og i Oslo og Bergen på 1000-tallet (Christophersen, 1997, side 48, Brendalsmo og Molaug, 2014, side 162 og 182 og Hansen, 2005, side 221ff). I Bergen var eiendomsbreddene i Veisan (nær Håkonshallen) tilnærmet standardisert til ca. 11,5m, men varierte mer lengre sør (Hansen, 2005, side 143f og Sørheim, 2010, side 308). På Bryggen varierte breddene på husene stort sett mellom fire og seks meter i høymiddelalderen, men det var også større gårder (Helle, 1982, side 224f). I Oslo økte bredden noe over tid fra 11-15m på 1000- og 1100-tallet til 16-20m på 1200-tallet (Brendalsmo og Molaug, 2014, side 182). I Trondheim var breddene i Vika 3-6m, og i de yngre elveparsellene 11-16,5m (Christophersen, 1997, side 48).

⁴⁸ 31.3.1502 - DN III nr 1025. En kan nok argumentere for at lengden av Kriken ikke var hundre alen, men to hundre fot. Men lengdeenheten fot er ikke kjent brukt i middelalderkilder.

⁴⁹ Haavaldsen med flere (28.9.2000, side 4) viste at det var strand på Torget. Lillehammer (1969, side 238) fant en strand med finsand i Skagen 3. Dunlop (1995, side 4f) fant strandavsetninger av sand i Skagen 18.

⁵⁰ Sandvik og Griffin, 2006, side 3, jamfør Sandvik, 2006, side 11 og Sandvik, 2008, side 5-6.

jernbanetunellen i Nedre Strandgate 3,⁵¹ som kan ha tilhørt senkkasser. Senkkasser ble funnet ved byggingen av nabobygget (Ankerbygget) i 1957.⁵² Det er rimelig å se de eldste kassene i sammenheng med utskillingen av Kriken i første halvdel av 1400-tallet, men det kan også ha vært etter 1581.

Seilingsdybden var liten utenfor Kriken. Innerst i Vågen varierte dybdene på slutten av 1800-tallet ved land fra 0,4 til 1,7m, og det var langgrunt.⁵³ I 1581 var dybdene i Kriken vesentlig lavere enn på slutten av 1800-tallet. Det kan være at 1581-målene, var strandkanten.

Vi vet ikke hvilke fartøyer som kom til Kriken før år 1600. På 1600-tallet hadde Karsten Løtke en båt og Jon Østensen et skip. Begge bodde i Nedre Strandgate 3. I Nedre Strandgate 7 hadde Jørgen Pedersen en skute. Kun Karsten Løtkes båt i 1643-45 vet vi størrelsen på. Den var på tre lester. En lest tilsvarte et lastevolum på 12 tønner korn.⁵⁴ Så den var relativt liten. Av de fartøyene vi vet størrelsen på i første halvdel av 1600-tallet, hadde skuter lastekapasitet mellom fire og 24 lester, og skip fra 20 til 95 lester.⁵⁵ Jon Østensens skip var trolig et større fartøy, men han hadde også andre eiendommer lengre ute på Stra'en så han trengte ikke å ta skipet til Kriken.

Figur 9: Vektergården i 2016 med jernbanetunellen, sett fra Fisketorget. Her var Nedre Strandgate 3, 5 og 7. Ankerbygget er til venstre i bildet og Rosenkildehuset (Nedre Strandgate 11) skimtes helt til høyre. Foto: Arne Kvitrud, 2016.

Oppsummering

Det er ikke alle forhold som kan etterprøves, men forklaringen nedenfor er den jeg mener er mest trolig.

Nedre Strandgate 3 ble kalt for Krikens plass i 1581, og Kriken i 1698. Denne og eiendommene i vest var eid av Kriken prebende.

Olavsklosteret i Stavanger eide Sankt Oles grunner på 1200-tallet. Klosteret flyttet så til Utstein. Utstein kloster skilte ut Kriken fra Sankt Oles grunner, og solgte dem tidlig på 1400-

⁵¹ Svein Molaug, notat uten tittel, Stavanger Museum, 3.3.1942.

⁵² Bærheim 1957.

⁵³ Elvestad, 2004, side 2.

⁵⁴ Holtebekk, Trygve. (2014, 6. januar). Lest: målenhet. I Store norske leksikon. Besøkt 19. desember 2015.

⁵⁵ Størrelsen på skipene er fra min sammenstilling av en lang rekke kildeavskrifter utført av Axel C. Kielland, og som er i SBA, PA 267 Axel Kielland.

tallet. Det var en tid med lave inntekter til klosteret fra gårdene de eide. Byprivilegier i 1425 kan ha gitt et oppsving, og gitt etterspørsel etter tomter. Kriken var på 1440-tallet delt i Øvre Kriken, Midtkriken og Neste Kriken – kanskje også i flere enheter. Bredden på tomtene og at tomtene er målt opp i norske alen gjør det også vanskelig å argumentere for en høyere alder for Kriken enn tidlig på 1400-tallet.

Utstein kloster solgte tomtene til private til odel og eie. Så har familien eller etterkommerne til lagmannen Eirik Gunnarson kjøpt dem, og gitt dem til korprestene i Domkirken. De har blitt koblet til en prebende. En av prestene har trolig bosatt seg her, kanskje i Øvre Strandgate 5.

Etter reformasjonen overtok kongen styringsretten. Prebenden fikk navnet etter gården Kriken. I 1578 ble husene revet, og Kriken ble bare et område som grunneieren fikk grunnleie fra. Navnet Kriken ble etter hvert borte, og jeg kan ikke vise at det ble brukt etter 1698.

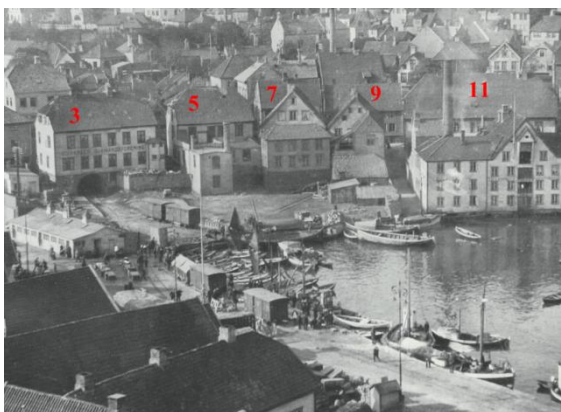
English summary

Kriken was a late medieval manor in Stavanger. Not everything can be verified, but my paper discusses the location and size of Kriken, what function it had, as well as age and origin.

Nedre Strandgate number 3 (the Lower Beach Street) was called Kriken place in 1581 and Kriken in 1698. This and the houses in the west were owned by the Kriken prebendary, and they were probably one property around 1400.

The Utstein Monastery owned parts of Kriken in the early 1400s. It suggests that the whole Kriken came from Sankt Olavs property, which in turn was owned by Saint Olavs monastery in the early 1200s. Saint Olavs monastery moved to Utstein and become the Utstein Monastery. Utstein Monastery sold parts of Sankt Olavs property in the beginning of the 1400s. It was a time with low incomes to the monastery from the farms they owned. The town privileges of Stavanger in 1425 may have given a boost, and a demand for houses. Kriken was in the 1440s divided into Upper Kriken, Central Kriken and Next Kriken. The width of Kriken and its individual parts were measured in Norwegian ells. It makes it hard to argue for a higher age for Kriken than the early 1400s.

Utstein Monastery sold parts of the Sankt Olavs property. The family or descendants of magistrate Eirik Gunnarsson bought them, and gave them to the secular canons in the Cathedral. In 1578, the canons houses were demolished, and Kriken became just an area that landowner received due rent from. The name Kriken eventually disappeared, and I cannot show that it was used after 1698.

Figur 10: Nedre Strandgate 3, 5, 7, 9 og 11 (Rosenkildehuset) sett fra Valberget om lag 1920. Kriken omfattet nummer 3, 5 og 7, husene foran og noen av husene på baksiden.⁵⁶

Forkortelser

AmS = Arkeologisk Museum, Universitetet i Stavanger (Jeg har brukt den eldre forkortelsen etter den eldre forkortelsen til Arkeologisk Museum i Stavanger); **DN** = Diplomatarium Norwegicum; **DRA** = Danske Rigsarkiv i København; **KLNM** = Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder; **NRA** = Riksarkivet i Oslo; **NRR** = Norsk Riksregistrarer; **PA** = Privatarkiv; **RA** = Rogalands avis; **RN** = Regesta Norvegica; **SA** = Stavanger Aftenblad; **SAS** = Statsarkivet i Stavanger; **SBA** = Stavanger byarkiv; **SMÅ** = Stavanger Museums Årbok; **UiB** = Universitetet i Bergen.

Referanser

Aas Einar: Stavanger Katedralskoles historie 1243-1826, Stavanger, 1925.

Axelsen Alf, Børge Børve, Torleif Kvalvik, Halvor Pedersen og Magne Vestbø: Stavanger, Byen og menneskene. Dreyer Forlag, Stavanger, 1974.

Brandrud Andreas. Stavanger domkapitels protokoll: 1571-1630. Det Norske Historiske Kildeskriftfond, Christiania, 1901.

Brendalsmo Jan og Petter B. Molaug: To norske byer i middelalderen – Oslo og Tønsberg før ca. 1300, Collegium Medievale, 2014, side 136ff.

Bærheim Anders: Fra Olavsbrønnen til ”Sinkleagaards Hauge”, Dreyermappen, 1957.

Bærheim Anders: Eksteriører fra Garman & Worses by, Ætt og heim, 1959.

Christoffersen Axel: I brygge, bod og strete, Karmøyseminaret Havn og handel i 1000 år, Dreyer forlag, 1997.

Dunlop Alexander Rory: Innberetning om arkeologiske forundersøkelser i Skagen 18, Stavanger, NIKU Norsk institutt for kulturminneforskning, Bergen, 1995.

---

⁵⁶ Bildet er fra Varmestuens Venners kalender for 2007. Det er vist til at bildene i kalenderen er fra samlingene til Thomas Gjesteland og Samson Helgevold, og var utlånt fra Statsarkivet i Stavanger.

Elvestad Endre: Marinarkeologiske registreringer i forbindelse med plan 1850 G Tusenårsstedet i Stavanger, Stavanger Museum, 29.6.2004.

Erichsen A. E. (Andreas Emil): Samlinger til Stavangers historie, bind I og II, Stavanger, 1903 og 1906.

Gundersen Erik S. og Ingvar Molaug: Minneboken om Stavanger. Ødegaard forlag, udatert.

Gundersen Erik S.: Stavanger rettsprotokoller 1617-1722 i utdrag etter A. E. Erichsens og Axel Kiellands manuskripter, Samlinger til Stavangers historie, tredje bind, Dreyer forlag, Stavanger, 1953.

Haavaldsen Per, Paula Utigard Sandvik og Kerstin Griffin: Stratigrafisk vurdering av borekjerner fra Stavanger Torg – Tusenårsstedet, AmS Rapport 2000/4, Stavanger, 28.9.2000.

Hansen Gitte: Bergen c 800-c 1170: The Emergence of a Town, The Bryggen papers, Main Series No 6, Fagbokforlaget, 2005.

Helle Knut: Stavanger fra våg til by, Stavanger, 1975.

Helle Knut: Bergen bys historie, bind 1, Bergen, 1982.

Hodne Kåre Oddleif: Grågås, Stavanger stifts og domkapitels jordebok ca. 1620, Kristiansand, 1986.

Kvitrud Arne: Personer, familier og slekter i eller i tilknytning til Stavanger i perioden 1400-1599, Stavanger, 2004.

Kvitrud Arne: Hvor lå Olavsklosteret i Stavanger? Ætt og heim, Lokalhistorisk årbok for Rogaland, 2006.

Kvitrud Arne: Arnegård i Stavanger. Ætt og heim, Lokalhistorisk årbok for Rogaland, 2009.

Lillehammer Arnvid: Skagen 3 og Stavanger i mellomalderen, Frá haug ok heiðni, nummer 2, Stavanger, 1969.

Sandvik Paula Utigard: Under overflata i mellomalderbyen Stavanger, Frá haug ok heiðni, nummer 3, Stavanger, 2006.

Sandvik Paula Utigard og Kerstin Griffin: Tusenårsstedet, Stavanger kommune: Rapport frå boringane i indre delen av Vågen oktober 2006, AmS oppdragsrapport 2006/13.

Sandvik Paula Utigard: Skagen 4a, Stavanger. 14C-dateringar av sedimenta påvist ved boringar i oktober 2005, Oppdragsrapport 2008/9. Stavanger 19.2.2008.

Skadberg Gunnar: Olavsklosteret i Kleiva. Stavangeren (2006, nr. 1), Stavanger.

Steinnes Asgaut: Klostergoods i Rogaland, Ætt og heim, Stavanger, 1962.

Sørheim Helge: Sentralsted, tettsted, knutepunkt, by, avhandling for dr. philos grad, Universitetet i Bergen, 2010.